

GÖNLÜM BURSA'DA KALDI*

(Bursa Gezisi Üzerine)

Ülkemizin her bir yanında gezilip görülmeye, incelenip araştırılmaya değer o kadar çok yer ve tarihi eser var ki... Bursa şehri, bu yerlerden biridir. Her köşesi kanaviçe misali birer anıt eserlerle donatılmış zaman içinde. Mabetleri, hazireleri, şadırvanları, türbeleri, serin ve güçlü rüzgarlarıyla salınan çınarları ve servileri, han ve hamamları, medrese ve tekkeleri, adım başında çeşmeleri ve güzelim Türk evleri ile efsunlu bir manzara arzeder Bursa. Bu tür tarihi mekanları, oraları iyi bilen bir rehberle gezmek en iyisidir. Prof. Dr. Mustafa Kara hoca rehberliğinde Bursa'yı gezip incelememiz bizler için hem tarihi bir güzellik hem bahtiyarlık oldu.

[Emir Sultan Camii önünde]

Emir Sultan

Bursa'ya ilk defa gidenler, önce Emir Sultan'a (v. 1429) uğrayıp bir selam verir, arz-ı hürmet eyler. Bu durum, devletin işleyişi için de böyle olmuş. Vaktiyle, Sultan Reşad'ın buraya uğrayıp ziyaret ettiğine dair fotoğraflar var. Nasıl ki, İstanbul'da Eyüp Sultan, Ankara'da Hacı Bayram Veli mezkûr şehirlerin manevi büyüğü olarak kabul görüyorsa Bursa'da da Emir Sultan'ın konumu odur. Emir Sultan Camii ve külliyesi eskiden, şehrin bir tepesini tutup etrafı

* Bursa gezimizde bize rehberlik eden, bu yazıyı okuyup değerlendiren Prof. Dr. Mustafa Kara hocama teşekkür ederim. Gezinin kuvveden fiile geçmesine katkı sağlayan ve katılanlara müteşekkirim.

tarassut eden ve gündelik hayatın merkezinde olan bir yer imiş. Bugün de öyle. Ancak geçmişte öyle anlaşılıyor ki, daha fazla ve fonksiyonel imiş. Günümüzde cami etrafında kümelenmiş müstemilatından kalan hamam, eski medrese yerine yapılan Emir Buhari Kültür Merkezi adıyla iki katlı bir güzel yapı vardır. Dış avluda bir şadırvan, batı cephesinde doğrudan Yeşil Türbe'yi gören bir hazire ve hemen aşağı kısmında büyücek bir mezarlık bulunuyor. Cami avlusundaki asırdide çınar ise tabii olarak ziyaret edenleri eski zamanlara taşıyor.

Emir Sultan Camii 1855 depreminde epey hasar görmüş ve daha sonra tamir edilmiş. Tanpınar'ın, *Beş Şehir*'de bu tamirle yeniden yapılan türbenin mimarî durumunu eleştirdiği bilinir. "İnsan ancak Yeşil'i ve muasırı eserleri gezerken, III. Selim tarafından yaptırılmış olan Emir Sultan türbesinde -ve ona benzer diğer bazı binalarda- kaybedilen şeyin ne olduğunu daha iyi anlıyor." "Cedlerimiz inşa etmiyorlar, ibadet ediyorlardı. Maddeye geçmesini ısrarla istedikleri bir ruh ve imanları vardı." "Ah, bu eski sanatkârlar ve onların her dokundukları şeyi değiştiren en eski bir unsurdan yepyeni bir âlem yapan sanat mucizeleri! Dedelerimiz bu mucize ile ve onun etrafına taşırdığı imanla Bursa'nın ve İstanbul'un çehresini değiştirdiler, onları yarım asır içinde halis Türk ve Müslüman yaptılar."¹

"Bizler, diyor Mustafa hoca, bugün o eski insanların anlayışından uzak olduğumuzdan şu anki mimari yapısını güzel olarak görürüz." Demek ki, zamanla mimari anlayış ve estetik beğeniler de değişim geçiriyor. Her şeye rağmen, Emir Sultan Camii'nin iç avlusu göz zevki ve tabiat ile o denli uyum içindedir ki, insan dışarıdaki rüzgar sesine iç avlunun şadırvanındaki su seslerinin güzelliğini de dahil ederek, etrafta uçuşan güvencin ve kumruların hu hu'larına eşlik edebilir. Emir Sultan burada, Bursa'nın Uludağ'ının eteklerine kurulu bu tepede, büyük bir eren olarak tahtını kurmuş, ebeden burayı beklemeye devam eden bir ulu zâttir. Türbesinin

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul 1995, 10. Bsm., Dergah Yay., sf. 119, 123; Mustafa Armağan, *Osmanlı'yı Kuran Şehir (Bursa'ya Şehrengiz)*, sf. 26-27.

girişindeki şu beyit bize onun özelliğine dair küçük bir nişane verir: “Veliyyüllahi ekberdir Emir Sultan-ı âli-şân / Diyâr-ı Rûma kutup oldur, aleyhi rahmetü’r-Rahmân.”

Muhammet Şemseddin, 770/1368’de Buhara’da doğmuş, 833/1429’da, Sultan II. Murat zamanında (1421-1451) Bursa’da vefat etmiş. Yıldırım Bayezid’in damadı olması itibarıyla ‘Emir Sultan’ denilmiş. Gerçi bunda “gönüller sultanı” olmasının ayrı bir yeri vardır. Bunun yanında maddi sultanlıkta geçerli olan hususların manevi sultanlık için de söz konusu olduğu ifade edilir. Soyu, Hz. Hüseyin’e dayandığı için Seyyid de denilmiş. Mustafa Kara’nın deyişiyle, “Emir Sultan, Bursa’ya sadece Buhara’nın rüzgarını getirmedir. Ravza’nın da esintilerini getirdi.” 1422’de II. Murad’ın İstanbul kuşatmasına bütün seyyit ve dervişleriyle birlikte katılmış, Yıldırım Bayezid ve sefece çıkacakları zaman Çelebi Mehmet ile II. Murad’a kılıç kuşatmıştır. Kübreviye tarikatına mensup, zahiri ve batini ilimlere vâkif, ‘kerametler sultanı’ olarak anılmıştır. Dergahı, 1400’li yıllarda kuruluşundan 1925’e kadar faal olmuş. Bunda yüzyıllar içinde buraya gönül vermişlerin destekleri söz konusudur. Altmış üç yaşlarında (833/1429) bir veba salgınında vefat etmiş ve halihazırdaki türbeye defnedilmiş. Sevenleri öte dünya yolculuğunda onun etrafında sırlanmış ve günümüzde Bursa’nın güzelliğine madden ve manen katkı sunmaya devam etmektedir.²

[Emir Sultan Camii iç avlusu]

Emir Sultan Camii haziresine ‘meşayih mezarlığı’ da denilmiş. Burada mühim zevat medfun. Eski mezar taşlarından orada yer alanların hangi mezhep ve meşrepten olduğu rahatça anlaşılır. Tekkelerle birlikte türbeler de kapatılmış ve oralara definler de yasaklanmış. Ancak buradaki mezarlığa, farklı tekkelerin önde gelen zevatı başta olmak üzere, defin işlemi hep yapılmış. Nakşi mesnevîhânların da burada kabri yer almaktadır.

“Hakikaten Osmanlı macerası bir aşk romanıyla başlar”³ dedikten sonra Tanpınar, Şeyh Edebalı’nın kızı Malhun Hatun ile Osman Bey’in izdivacını, Orhan Bey’in Nilüfer Hatun ile evliliğini, Aydos kalesinin kapısını Orhan Bey’in akrabasından Abdurrahman Gazi’ye aşık bir tekfur kızının açması hikayesini serdedir ve sözü Emir Sultan’a getirir. Emir Sultan’ın, kendisine

² Bkz. Armağan, *Osmanlı’yı Kuran Şehir*, sf. 80-90.

³ Tanpınar, *Beş Şehir*, sf. 110.

aşık olduğu Yıldırım'ın kızını 'biraz da kanlı bir şekilde!' olsa da aldığını ifade eder.⁴ Böylece Emir Sultan, o muhitte, evlenmeleri kolaylaştıran, aşıklara maneviyatıyla yardım eden biri olarak kabul görmüş zamanla. Demek ki, Bursa'da yer adları nasıl ki, birer mühim şahsiyetin ismini taşıyorsa aynı şekilde ilgili yerlerin de bir efsunlu tarihi vardır. Onun için Tanpınar, "Bu devir, geleceği müjdeleyen rüyalarıyla, aşkılarıyla, kahramanlıkları ve ermiş hikayeleriyle tam bir destandır" demekten kendini alamaz.⁵

Zeynîler

On beşinci yüzyılda bu mahalde (Bursa-Yıldırım) yer tutmuş olan Zeynîler Tekkesi ve Camisi, etrafa şekil vermiş. Buradaki yapılar zamanla büyük külliye halini almış. Pekçok önde gelen zevatın kabrinin bulunduğu Zeyniler Kabristanı, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda burada mekan tutmuş. Anadolu Kazaskeri Muallimzâde Ahmet Efendi (1572), Fenarizade Muhaşşi (1470), Molla Hayalî (1470), Molla Hüsrev (1481), Seyyit Nesimi (1774) gibi pekçok zevatın kabrinin bulunduğu bu yer, özellikle on beşinci yüzyılda Bursa'nın oldukça hareketli bir muhiti olmuş. Burası, tarihi Bursa'nın en doğusunda yer alır. Bu kabristanda incelenmeye değer tarihi mezar taşları da yer alır.

Mustafa Kara'dan dinliyoruz: İsmi, Zeynüddin Hâfî'den (v. 1435)⁶ gelen bu yere Zeyniler Mahallesi deniliyor. Türkistan'lı bir derviş imiş kendisi. Zamanla Zeyniyye Tarikatı da kurulmuş.⁷ Bu tarikat on yedinci yüzyılda kaybolmuş. Böyle bir durum tarikatlar yanında mezhepler için de geçerlidir. Bazı tarikatlar bazı yüzyıllarda parlak bir dönem yaşar ve belki zamanla ortadan çekilir. Zeynüddin Hâfî'nin yanında yetişen iki önemli şahsiyet, Kudüs'lü olanı Abdülatif Kudsî/Makdisî'dir. Türkistan'da seyr ü sülûkünü tamamlayan bu zat, önce memleketine gitmiş, Konya üzerinden Bursa'ya gelmiş. Burada dergahını kurmuş. Türbesi burada. Konya'da tarihçi Aşıkpaşazâde ile tanışmış. Abdülatif Kudsî'den sonra burası bir iki asır yaşamış. Bu çevrede halihazırda birçok apartmanın da yer aldığı mekan, büyük bir mezarlık imiş. Beş asırlık büyük bir mezarlık oluşmuş. Şu andaki mezarlık, adeta minyatür bir mezarlık görünümündedir. Abdurrahim Merzifonî diye bilinen zat-ı şerif de Zeynüddin Hâfî'den el almış. Memleketine dönmüş. Zeynüddin Hâfî, ona icazetini vermiş ve şu cümle ile onu uğurlamış: Bir aşk kütüğü yaktık, diyar-ı Rum'a attık.⁸ Kütük ile kastedilen, meş'ale manasında. Demek ki, Zeynîlik, biri burada diğeri ise Merzifon'da gelişmiş. Onun bir beyti şöyle: "Tevbe Ya Rabbi, hata râhına gittiklerime / Bilip ettiklerime, bilmeyip ettiklerime." Molla Hüsrev'in kabri de buradadır. Burada medfun olanları anlatmak amacıyla risaleler bile kaleme alınmış. Oldukça önemli bir yer olduğu için.

⁴ Emir Sultan'ın evliliğindeki gerginlik ile ilgili geniş bilgi için bkz. ed. Mustafa Kara-Bilal Kemikli, *Bursa'nın Kalbi: Ulucami*, Bursa 2010, Bursa İl Özel İdaresi Yay., sf. 69-70.

⁵ Tanpınar, *Beş Şehir*, sf. 111.

⁶ Reşat Öngören, "Zeynüddin el-Hâfî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 44, sf. 375-377; a.mlf., *Tarihte Bir Aydın Tarikatı: Zeynîler*, İstanbul 2003, İnsan Yay, sf. 14-17.

⁷ Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı: Zeynîler*, İstanbul, İnsan Yay.

⁸ Bkz. Mustafa Kara, *Bir Aşk Kütüğü Yaktık*, İstanbul 2023, Dergah Yay.; Abdülatif Kudsî ve Abdurrahim Merzifonî hakkında bkz. Öngören, a.g.e., sf. 71-83.

On beşinci yüzyılın en mühim şahsiyeti Şeyh Vefa'dır (Konevî).⁹ Zeyniler arasında İstanbul'da Şeyh Vefa da böyle biridir. O dönemin İstanbul'unda hemen her kesimden kişinin, Şeyh Vefa ile irtibatı vardır. Dolu biridir kendisi. On beşinci yüzyılda Kudüs'den el almış. İstanbul'a gelmiş, Vefa semtinde tekkesini açmış. Oradaki mezarlıkta da zeynî mezar taşları yer alır. Zeynî mezar taşlarından Bursa'da ve İstanbul'da vardır.

[Bir Zeynî mezarı]

Yıldırım

Bursa Yıldırım mahallesinde yer alan Yıldırım Bayezid Külliyesi, başka bir tepeye tahtını kurmuş vaziyettedir. 1390'lı yıllarda yaptırılan külliye cami, medrese, imaret, darüşşifa, mutfak, hamam ve sonradan ilave edilen unsurlar yer alır. 'Beylik'ten 'devlet'e geçişin önemli bir göstergesi olarak kabul edilir. Ankara Savaşı (1402) ile birlikte Osmanlı Devleti parçalanma tehlikesi geçirmiştir. Devlet, 1402-1413 arasında bir 'fetret' devresi geçirmiştir. Türbe, Süleyman Han tarafından yaptırılmış. Dik bir tepede yer alan külliye, epey rüzgarlı olduğu için caminin minaresinin yıkıldığı da olurmuş. Yakın tarihte restore edilen caminin minaresini, heybetlice yapılan dış revaklı sütunların üzerine kurmuşlar. Cami, ters T planlı, eski adıyla zaviye yapılı bir cami. O dönemlerde yapılan Bursa camilerinin çoğunun planı böyle. Oldukça fonksiyonel yapılar. Hem ibadet, hem devlet dairesi, hem derviş odaları gibi birçok işin aynı anda görüldüğü cami tipi. Oldukça sanatlı yapılan bu cami, giriş kapısı ve mihrabı, iç duvar hat yazıları ile ayrı bir güzelliği bünyesinde barındırıyor. Burası, 2014'te Cumalıkızık ile birlikte dünya miras listesine dahil edilmiş.

⁹ Bkz. Mustafa Kara, "Dersaadet'teki İlk Konyalı" Şeyh Vefa, *Darülmülk Konya* (Konya Büyükşehir Belediye Başkanlığı dergisi), 2022/1, sf. 60-67; Öngören, a.g.e., sf. 130-154.

[Yıldırım'ın türbesi, medrese, çarşı ve cami]

Hemen aşağısında yer alan ve heybetli bir görünüm arzeden Yıldırım Bayezid'in türbesinin girişi epey sade. İçinde sarıklı bir sandukanın kible istikameti mihraplı şekilde. Gerçi buradaki türbelerin hemen tamamında kible tarafında mihrap şekli yer alır. Camilerin ve türbelerin mihrapları güzellikte adeta birbiri ile yarışır. Türbenin yanibaşında dönem açısından muazzam büyüklükte ve güzellikte büyük bir medrese yer almaktadır. Biraz ileride yol kenarında ise halka açık ve üstü türbemsî şekilde bir çeşme arz-ı endam eder. Osmanlı çınarı denilen anıt ağaçlar ise oraya ayrı bir anlam ve güzellik katar. Böylece cami, caminin alt kısmında küçük dükkanlar, yanı başında vatan topraklarını heybetli bir tepede kurulu türbesi ile bekleyen bir padişah ve hemen yanibaşında öğrencilerin gulgulelerinin çınladığı ve içinde havuzu olan bir büyük medrese. Demek ki, aklın ihtiyacı olan ilim; beden ihtiyacı olan dükkanlardan temin edilen gıda ve ihtiyaçlar; gönlün ihtiyacı olan ibadet bu güzelim mahalde el ele vererek bir bütünü (komleks/küllîye) oluşturmuş ve böylece kişinin 'insan' olması adına her ne ihtiyacı var ise orada karşılanmak istenmiştir. Ölülerle dirilerin içiçe bulunduğu bu mekan, Türk'ün, mimari ve coğrafyayı içiçe yansıtmadaki dehasının bir ürünü olsa gerektir. Miğferi andıran Yıldırım'ın türbesinin kubbesi, hemen yanında medresesi ile sanki Yıldırım Camii'ni omuzlarına almış, tekbir sadalarıyla arşa yükseliyormuş hissini uyandırır insanda.

[Yıldırım Bayezid türbesi]

Bu noktada Mustafa Kara hocanın, Nurettin Topçu'nun, 'Yıldırımın Huzurunda' isimli makalesini okuması ne kadar anlamlı.¹⁰ Manevi üstadının öteki dünyaya göçmesi sonucu kendini boşlukta hissederek Topçu, kendini Yıldırım'ın huzuruna atmış ve ona içini dökerek teselli bulmaya çalışmış. Kara'nın deyişiyle, 'mürşidini kaybetmiş bir gönlün hüznü'dür yazı. Bir tür dini/manevi tecrübesini dile getiren filozof Topçu, özellikle Tanzimat sonrası vücut bulan ve ilerleyen süreçte yer yer manevi açıdan yıkıcı bir görünüm arzeden durumlara karşı, gönül ehlinin, soğukkanlı şekilde hüsn-i niyet taşımalarını salır verir Yıldırım'ın dilinden.

“Ruhlarımızın önünde yürüyen o büyük varlığı kaybettim. Acılarım, zamanın ve kaderin kollarıyla kucaklanmayacak kadar engindi. (...) Ya Rabbi! Aç kapını diyordum. Buraya kadar tırmandım, beni reddetme! İlahi nida, bütün caminin ışıklarından, duvarlarından, havasından sızarak tam bir vuzuhla kulaklarıma doldu: Git, ecdadına sor. Murad'a ve Yıldırım Han'a danış. Sen onlarla konuşabilirsin. (...) Yıldırım, başını gazapla yerden kaldırdı. Huşûa dalmış donuk yüzünün çizgilerini, red işaretiyle kımıldatarak: (...) 'Onlar kan dökmesin, zulmetmesinler! İrşat etsinler, zalimleri zulüm sefaletinden kurtarsınlar. Her şeyden önce onları, kendi ruhlarına yaptıkları suikastlerden, zulümden kurtarsınlar. Altı yüz yıllık secdemim arkasında toplanan orduya zulmü emredemem. Yakında rahmet meleklerinin yanında yer alacak evladıma söyle: Sabır gıdaları olsun, gayret duaları, birlik silahları olsun! Tekrar ediyorum, onlara söyle, benim ebedi huzurumu istiyorlarsa önce gafillerle zalimleri kurtarsınlar.’”¹¹

Yeşil Türbe

Yeşil Türbe ve Yeşil Camii, Bursa'nın güzelliğine takılan bir gerdanlık gibidir. Tanpınar, Türkçede en güzel kelimelerin L ve Ş harfleri ile yapıldığına dikkat çekerek, “Bursa'da yeşilin manası çok başkadır; o ebediyetin rahmanî yüzü, bir mükafâta çok benzeyen bir sükûnun fani bir saate sinmiş manasıdır” demektedir.¹² Çelebi Mehmet, “1402 felaketinden sonra imparatorluğu derleyip toparlayan (...) akıllı ve iradeli” bir padişahdır.¹³ Nice badireler yaşandıktan sonra devleti ikinci kez kuran irade olarak bakmak gerekir Padişah I. Mehmet'e. Yaklaşık kırk yıllık ömründe yirmi dört savaş görmüş, kırk kadar yara almış. Çelebi'liğini, annesinin Mevlânâ soyundan olmasına bağlarlar. Onun, bozgun döneminde küllerinden doğarak 'Biz buradayız! Bir yere gittiğimiz yok!' dercesine yaptırdığı külliye, ilmin, sanatın, kültürün, devlet iradesi ve zekanın zirvesi gibidir. Nitekim Andre Gide, Yeşil Camii için “Zekanın, kemal halinde sıhhati” demekten kendini alamamıştır.¹⁴

Yeşil Camii, Bursa'nın bir başka tepesinde tahtını kurmuştur. Mimar Hacı İvaz'ın yaptığı Yeşil Camii, Yeşil Türbe ve Sultaniye Medresesi'nden oluşan bir külliye, aynı zamanda devletin ihtişamının da bir göstergesidir.¹⁵ Külliye olması aşhanesi, kütüphanesi ve diğer topluma

¹⁰ Mustafa Kara hoca rehberliğinde bir Bursa gezisi değerlendirme yazısı için bkz. Reyhan Sarıkaya, “Mustafa Kara ile Bursa Gezisi”, *Bülten*, Bilim ve Sanat Vakfı Yay., Mayıs-Eylül 2005, S. 58, sf. 68-69.

¹¹ Bkz. Nurettin Topçu, *Taşralı*, yay. hzl. Ezel Erverdi- İsmail Kara, İstanbul 1998, II. Bsm., Dergah Yay., sf. 243-249.

¹² Tanpınar, a.g.e., sf. 107.

¹³ Tanpınar, a.g.e., sf. 111.

¹⁴ Tanpınar, a.g.e., sf. 119.

¹⁵ Türbenin tezyinatında üç ustanın emeğinden söz edilir: Çini tezyinatını yapan Muhammet Mecnûn usta. Ali b. İlyas Ali (Lâmî'î Çelebi'nin dedesi), türbenin kalem işlerini yapan kişi. Ahşap işlerini yapan ise Tebrizli başka bir sanatkâr. Bkz. Armağan, a.g.e., sf. 155-156.

hizmet eden kurumları barındırıyor olması demektir. Burayı yapan kişinin kitabede adı şöyle: “Amel-i Mehmet Mecnûn”. Bunu zaten ancak ‘mecnûn’ biri yapabilir, diyor Mustafa Kara hoca. Bu cami, sosyal hizmet ağırlıklı bir yapı. Çinileri ve nakışları, İran hariç, dünyada biriciktir. Yıldırım’dan bir miktar büyüktür ve fonksiyoneldir. İç kuşak yazılarına bakarsanız, yardımlaşma, infak ile ilgilidir. Buranın nakışlarını Nakkaş Ali yapmıştır ki, Lâmîî Çelebi’nin dedesidir. Buranın yazıları, Ulucami’deki kadar ihtişamlı olmasa bile, mihrabı bütün haşmeti ve heybeti ile kendini gösterir. Yeşil Camii’nin dış kapısı adeta seccadeyi andırır. Pencere kuşakları da öyledir. Değişik ve girift yazılarından bazıları hâlâ çözümlenebilmiş değil. Değişik stillerde yazılmış hat yazıları bunlar. Mihrabı ayrı bir güzeldir. Konya Eşrefoğlu Camii ile Edirne Muradiye Camii’nin mihrapları ile birlikte düşünüldüğünde, bir yürüyüşün farklı tarih ve coğrafyada tezahürüdür denilebilir. Hemen yanı başındaki medrese, bugün Türk İslam Eserleri Müzesi olarak fonksiyon icra eder. Eşrefoğlu Rumî’den de kendisinden mezun olduğu bir ilim yuvasıdır. Bununla birlikte eski eserlerden günümüze ne kaldı sorusu ayrı bir çalışmanın hüzünlü hikayesini oluşturur.¹⁶

[Çelebi Mehmet türbesi. Pence üstü yazısı: Dünyanın izzeti mal ile, ahiret yüceliği güzel amellerle olur]

¹⁶ Bu konuda Mehmed Şemseddin Ulusoy’un Bursa ile ilgili çalışmaları ayrı bir önemi haizdir. Bkz. Mustafa Kara, “Bursalı Bir Tarihçi: Mehmet Şemsettin (Ulusoy) Efendi”, *Uludağ Ün. İlahiyat Fakültesi (Dergisi)*, S. 3, 1991, sf. 99-105.

Ulu Camii

Bursa, hafızalara Ulu Camii ile birlikte gelir. Dışı başka bir mehabet, için güzelim hüsn-i hat müzesini andıran bu caminin her bir bölümü ayrı bir tarih.¹⁷ 1855 depreminde mihrap üstündeki kubbesi hariç diğer kubbeleri yıkılmış ve dönemin padişahı caminin yeniden ihtişamlı şekilde yapılmasına itina göstermiş. Selçuklu mimarisinin bir devamı gibi görünen Ulu Camii, Yıldırım Bayezıd'ın, Niğbolu zaferi sonrası yapılmış. Kitabeye göre, Yıldırım'ın emriyle 802/1399'da inşa edilmiş. Damadı Emir Sultan, padişahın, şayet savaşı kazanırsa yirmi cami yaptıracağı sözü (adağı) yerine yirmi kubbeli cami yapımını tavsiye etmiş.¹⁸ İlginç olan hususlardan biri, cami içinde yer alan şadırvanın, daha önce orayı satmayan bir kadına ait olduğu menkıbesidir. Kara'ya göre bu söylence, gerçek dışıdır. Çünkü mabet ile su arasındaki irtibat, inanç ve kültürümüzde ayan beyan ortadadır. Bu tür tarihi yapılarla ilgili halk muhayyilesinin bir ürünü, benzer şekilde Edirne Selimiye Camii'nde müezzin mahfelinin alt sütunlarından birinde yer alan 'ters lale' ile ilgili hikayede de kendini gösterir. Aynı şekilde cami açılışında ilk hutbeyi okuyan kişinin, Hacı Bayram Veli'yi yetiştiren Somuncu Baba menkıbesi de dikkat çekicidir.¹⁹ Hakeza *Vesîletü'n-necât'ın (Mevlid)* yazılış hikayesi ve Süleyman Çelebi de Ulu Camii hikayelerinin parçalarından biridir.²⁰ Mizah tarihimizin önemli üstadı Karagöz-Hacivat da o dönemin Bursasının unutulmaz simalarındandır.²¹ Çelebi Mehmet ile birlikte o dönemi yeniden inşa eden kadroyu bir resmi geçit halinde ortaya koymak ve dönemin ruhunu okumak bence en iyisidir.

¹⁷ Ulu Camii'nin hüsn-i hat müzesini andıran iç yazılarına ve bunların serencamına dair bkz. Mustafa Kara, *Kalem-Kitap-Kütüphane*, Bursa 2019, Bursa Akademi Yay., sf. 137-147.

¹⁸ Yirmi cami yerine yirmi kubbeli bir cami fikrinin oluşumunda acaba Sa'd Suresi-44. ayetinden bir telmih var mıdır ? Allahü a'lem.

¹⁹ Bkz. Hüseyin Algül, "Menkıbelerle Ulucami", *Bursa'nın Kalbi: Ulucami* içinde, sf. 69-72.

²⁰ Bkz. Bilal Kemikli, "Ulucami'nin Bilge İmamı Süleyman Çelebi", *Bursa'nın Kalbi: Ulucami* içinde, sf. 105-109. Kara, nasıl ki, Selçuklu Devleti'nin dağılması esnasında Arapça yazan İbnü'l-Arabî'yi, Farsça yazan Mevlânâ'yı, Türkçe yazan Yunus Emre'yi Celâl içre Cemâl sıfatlarının bir tezahürü olarak görüyorsa aynı şekilde Vesîletü'n-necât'ın yazılışını da 'Celâl içre Cemâl vardır' kabulünün tecellisi olarak görür. Zira devlet dağılmış, şehzadelerin kardeş kavgaları ortalığı bürümüş, Ulu Camii ateşe verilmiş iken 1409'da Süleyman Çelebi, kurucu bir metin özelliği taşıyan Mevlid'i kaleme almıştır. <https://www.yenisafak.com/hayat/islam-lemine-seref-veren-celebi-3834594> [Erişim: 24.11.2023]

²¹ Sahabi Nuaymân b. Amr'dan Behül Dâ'nâ'ya, Nasreddin Hoca'dan İncili Çavuş'a, Hacivat-Karagöz'den Dümbüllü'ye uzanan çizgide mizah tarihimizin kaleme alınması gerektiği ayrı bir bahistir.

Camii içindeki şadırvan, hem abdest almak hem su sesiyle iç mekana ayrı bir revnak katmak gibi bir fonksiyon icra ediyor. Sadece şadırvan üstündeki kubbeden aşağıya ışık gelmesi, ışık-gölge oyunu açısından dikkate değer. Çünkü camilerin ışıklandırılmasında kulak, burun zevki yanında göz zevki de ayrı bir bahistir.²² Şu hususu da not etmekte fayda var: “Tasavvufi düşünceye göre su, Hayy isminin mazharıdır. Havuz, kelime-i tevhidler eşliğinde Hayy ismine bakıyor.”²³ Koza Han’ın hemen yanı başında Ulu Camii’ye bitişik haldeki Emirhanı, iki katlı ve dünyevi işler ile uhrevi işlerin içiçe geçmişliğinin bir güzel örneğini sunuyor. Ulu Cami, aslında bir şehir nasıl inşa edilir sorusuna da cevap teşkil ediyor. Merkezde bir cami, etrafında hanlar, dükkanlar, cıvıl cıvıl akıp giden bir hayat. Öte dünyaya göçmüşlerin de hayattakilerle içiçe olduğu bir dünya görüşü. Yahya Kemal’in, ‘Biz, ölülerimizi de hayattakilerden sayarız’ yollu ifadesi bununla ilgilidir. Sözü edilen bu hususu Mustafa Kara özet olarak şöyle kaleme alır:

Kâinatın merkezinde insan vardır. İnsanın merkezinde kalp vardır. Kalbin merkezinde zikir vardır. “Kalpler, ancak Allah zikri ile doyar” (Ra’d 13/28). Medeniyetin merkezinde şehir vardır. Şehrin merkezinde mescit vardır. Mescidin merkezinde secde vardır. “Geceleri secde ve kıyamla geçirirler.” (Furkan 25/64). Osmanlının merkezinde Bursa vardır. Bursa’nın merkezinde Ulucami vardır. Ulucami’nin merkezinde nur vardır. “Yüce Allah’tan size bir nur gelmiştir.” (Maide 5/15). (...) Evet, insan kalbiyle insandır. Medeniyet şehriyle medeniyettir. Osmanlı Ulucamileriyle Osmanlıdır. Bursa, Ulucamisiyle Bursa’dır. “Takva üzerine kurulu mescit.” (İsra 17/109). Ulucami’de Emir Sultan’ın nefesi, Somuncu Baba’nın hutbesi vardır. Şairlerin güftesi, bestekârların bestesi vardır. Ulucami’de Kevser’in sesi vardır. “Biz sana Kevser’i verdik.” (Kevser 108/1).²⁴

²² Görme-ışıtme-koklama duyusuna hitabeden güzellikler konusunda bkz. Mustafa Kara, “Mabet Psikolojisi ve Ulucami” *Bursa’nın Kalbi: Ulucami* içinde, sf. 87-91.

²³ Bkz. Mustafa Kara, *Kalem-Kitap-Kütüphane*, sf. 138.

²⁴ Bkz. ed. Mustafa Kara – Bilal Kemikli, *Bursa’nın Kalbi: Ulucami*, sf. 9.

[Ulu Camii’de su, hüsn-i hat, tarih ve ibadet]

Bursevî ve Üftâde

Bulgaristan Aydos’ta dünyaya gelen İsmail Hakkı Bursevî (1653-1715), oldukça hareketli bir hayat sürmüştü ve kabri, bugün Bursa’da önemli ziyaret yerlerinden biridir. *Rûhu’l-Beyan* isimli tefsiri, onun Bursa’da kaleme aldığı ve şiirleriyle süslediği önemli eserlerinin başında gelir.²⁵ Oldukça velüt bir yazın hayatı olan Bursevî’nin, padişahlar başta olmak üzere devlet ricali ile de yakından irtibatlarının olduğu, batını ilimler yanında zahiri ilimlerde de dikkati çektiği görülmektedir. Günümüzde, Cumhuriyet Caddesi’nde yer alan İsmail Hakkı Bursevî Camii, kuruluşundan 1925’e kadar, içinde semahane, çilehane ve müştemilatından oluşan bir tekke olarak fonksiyon icra etmiş.

²⁵ Ali Namlı, “İsmail Hakkı Bursevî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 2, sf. 102-106.

Bursa kale içinde başta Şeyh Üftade (Mehmet Muhyiddin)'nin²⁶ (1490-1580) türbesi yanında Sa'diyye Dergahı haziresi de yer alır. 16. Yüzyıl Bursasında bunların önemli yerlerinin olduğu bilinmektedir. "Yâ câmia'l-kebîr ve yâ mecma'al-kibâr / Tûbâ li-men yezûruke fi'l-leyli ve'n-nehâr" (Mescidimiz uludur, secdegâhımız kutlu / Seni gece ve gündüz görenlere ne mutlu) beytinin, Ulu Camii'de vaizlik, imamlik ve müezzinlik yapmış olan Hz. Üftade'ye ait olduğu bilinmektedir.²⁷ Üftade türbesinin hemen alt yanında ve bir tepede yer alan Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin türbeleri bulunmaktadır. Osman Gazi'nin, oğluna, "Ey oğul, beni şol gümüşlü kümbete koyasın" şeklinde vasiyet ettiği söylenir. Gümüşlü kümbet, o günün Bursasında, kubbesine güneş vurduğunda parlayan bir kilise imiş. Osman Gazi oraya 'gümüşlü kümbet' yakıştırmaları yapmış.²⁸ Demek ki, oğluna bu vasiyeti ile şehrin mutlaka fethedilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

[Mehmed Muhyiddin Üftâde]

Muradiye ve Ölüm Sırrı

"Şark için 'ölümün sırrına sahiptir' derler. Fakat Şark milletleri içinde dahi ona bizim kadar hususi bir çehre veren her türlü laubalilikten sakınmakla beraber onu ehlileştiren başka millet pek yoktur"²⁹

Muradiye Camii ve haziresi Bursa'da ziyaret edilmesi gereken yerlerden biridir. Sultan II. Murad'ın yaptırdığı bu cami ve külliye, bulunduğu yeri Türkleştirmiş eserler cümlesindedir. 1426'da yapımı tamamlanan cami, ters T planlı zaviyeli yapılandır. Tarih içinde deprem, yangın geçiren cami yakın tarihte restore edilmiştir. Hamam, imaret, medrese ve on iki türbeden oluşan külliye, muhite adını verir. Cami haziresi, Osmanlı hanedan ve şehzade

²⁶ Nihat Azamat, "Üftâde", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 42, sf. 282-283.

<https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/42/C42013660.pdf>

²⁷ Mustafa Kara, *Kalem-Kitap-Kütüphane*, sf. 143-144.

²⁸ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/osmangazinin-defin-vasiyeti-gumuslu-kumbet-/1218467> [Erişim: 20.11.2023]

²⁹ Tanpınar, *Beş Şehir*, sf. 116-117.

türbelerinin en çok yer aldığı bir hamuşândır. Hazirede Sultan II. Murat türbesi yanında dört şehzade, dört sultan hanımları, şehzade hanımlarına ait türbe yer alır. Sultan II. Murad'ın türbesinin üstü, vasiyeti gereği, yağmur/rahmet alması için açık bırakılmış ve kendisi sade şekilde toprağa defnedilmiştir. Başka bir türbede Cem Sultan³⁰ ve Şehzade Mustafa yanyana başka bir âlemde suskunluğa bürünmüş haldedir. Türbenin iç süslemeleri, İznik çinili desenler ve servi motifleri ile bir başka güzeldir. Dünyada gurbet ellerde ikbal arayan şehzade Cem'in, dünyada çektiği sıkıntılarını hafifletmeyi hedefler şekilde yapılan türbe, içine lahuti bir hava verir.

[Cem Sultan ve onunla sukûna bürünmüş ruhlar]

“Ne içindeyim zamanın, / Ne de büsbütün dışında; // Yekpâre, geniş bir ânın / Parçalanmaz akışın” şiirinin şairi Tanpınar, Bursa için kaleme aldığı *Bursa'da Zaman* isimli şiiri, onun iç dünyasının Bursa'ya dair neler hissettiğini bize aksettirir.³¹ “Bursa'da bir eski cami avlusu, / Küçük şadırvanda şakırdayan su; // Orhan zamanından kalma bir duvar... / Onunla bir yaşta ihtiyar çınar.// (...) Yüzlerce çeşmenin serinliğinden / (...) Ovanın yeşili, göğün mavisi / Ve mimarîlerin en ilahîsi.// Bir zafer müjdesi burda her isim; / Sanki tek bir anda gün, saat, mevsim.// (...) *Gümüşlü bir fecrin zafer aynası / Muradiye, sabrın acı meyvası.*// Ömrünün timsali beyaz Nilüfer / Türbeler, camiler, eski bahçeler // (...) su sesi ve kanat şakırtısından / Billûr bir âvize Bursa'da zaman.// (...) Belki de rüyâsı bu cetlerin / Beyaz bahçesinde su seslerinin.”

³⁰ Saltuknâme'yi cem ettiren Cem Sultan'ın bu himmeti ile ilgili bkz. Mustafa Kara, *Kalem-Kitap-Kütüphane*, sf. 161-166.

³¹ *Bursa'da Zaman* şiirinin kaleme alındığı dönemin atmosferi ile ilgili bilgi için bkz. Mustafa Kara, “Bursa'da Zaman'ın Dervişleri Yahut Celâlî – Cemâlî Tecelliler”, ed. Yahya Aydın, *60 Yıl Sonra Bursa'da Tanpınar Zamanı* içinde, Bursa 2022, Yıldırım Belediyesi Yay., sf. 31-37.

Tanpınar'ın Bursa muhayyilesi genelde, hocası akıncı beyi oğlu (Beyatlı) Yahya Kemal'in duyusu ile ne kadar uyumlu.³² Bursa denilince Tanpınar, eski zaman rüyalarının kucağında bulur kendini. Hemen her eski eser, onu bir zaman yolculuğuna çıkarır. Hocasının bozgun döneminde fetih rüyası görmesi misali, acaba kendisi genelde eski zamanları bir yumak gibi bilincinde sarmak için mi "Osmanlı'nın dibâcesi" kabul edilen şehri gezip görmek istemiştir ? Kim bilir. "Bursa 'hep ilk kuruluş çağının havasını saklar'. 'Bu devir haddizatında bir mucize, bir kahramanlık ve ruhaniyet devri olduğu için Bursa, Türk ruhunun en halis ölçülerine kendiliğinden sahiptir, denebilir.' Bütün bunlardan hareketle Tanpınar, Bursa'da, zamanın, normal akışından farklı olarak "Bursa'da ikinci bir zaman daha vardır" diye düşünür. Evliya Çelebi'nin deyişiyle Bursa, 'ruhaniyetli bir şehirdir.' Özellikle "Yeşil Türbe, Yeşil Cami der demez, ölüm, muhayyilemizdeki çehresini değiştirir. Ben hayatın susan ve değişmeyen kardeşiyim. Vazifesini hakkıyla yapan faninin alnına bir sükûn ve sükûnet çelengi gibi uzanırım, diye konuşur" ifadesi ile rahmanî bir sükûna ermiş buradaki hissiyatı bir edip duyarlılığı ile betimler.³³ Onun düşünce ve şiirlerinde 'zaman' konusuna bu denli yoğunlaşması, sanırım, dönemin ruhu ile ilgilidir.³⁴ Türbeler yanında çeşitli mezar taşları, sandukalar, mezar taşı başlıkları örneklerinin sergilendiği bu alan konuya ilgi duyanlar için oldukça önem arzeder.³⁵

["Muradiye, sabrın acı meyvesi"]

Su

Bursa'da camiler, şadırvanlarıyla hatırlanır. Ulu Camii içindeki şadırvan, akla ilk gelenidir. Ancak buna benzer nice şadırvan vardır. Emir Sultan Camii'nin iç avlusundaki şadırvan ile Yeşil Camii içindeki minyatür şadırvanı, aynı şekilde Osman Gazi türbesinin içinde

³² Tanpınar, *Beş Şehir*'i, hocası Yahya Kemal'e ithaf etmiştir. "Dilin kapısını bize o [Yahya Kemal] açtı. Millet ve tarih hakkındaki fikirlerimizde bu büyük adamın mutlak denecek tesiri vardır." (Bkz. *Beş Şehir*, sf. 5).

³³ Tanpınar, a.g.e., sf. 105, 107-108.

³⁴ H. Bergson, M. Heidegger ve A. Einstein gibi batılı düşünürlerin 'zaman' konusunda farklı düşünceleri, Batı dünyasını yakından takip eden Tanpınar'ı etkilemiş olabilir.

³⁵ https://tr.wikipedia.org/wiki/Muradiye_K%C3%BClliyesi [Erişim: 20.11.2023]

yer aldığı parkta saat kulesi yanındaki şadırvanı bir bütün olarak görmek gerekir. “Velhasıl, Bursa, sudan ibarettir” diyen Evliya Çelebi’ye hak vermek gerek. Bu durum, temizliği, imandan bir parça olarak gören inançla da ilgilidir. Zira tarihi Bursa’nın yer yanı, çeşme, şadırvan, hamam gibi temizlikle ilgili eserlerle doludur.

Bursa’da sadece önde gelen camiler değil mahalle aralarında kalmış nice küçük cami ve müştemilatı vardır. Dikkat çeken hususlardan biri de, her birinin minare şerefesinin farklılık arzemesidir. Sanki sürekli yenilik arayan ve atılım halinde olan bir mimari arayış zihniyeti söz konusudur. Bunda depremlerde yıkılan minarelerin sonraki dönemlerde yeniden yapılmış olmasını göz önünde bulundursak bile sözü edilen tutum, dikkat çekicidir. Kırmızı tuğla ve beyaz mermer karışımı bir rengin, turkuaz mavisi ve İznik çinileriyle bulunduğu mimari yapılar, hem muhteşem Türk zevkini hem yeni bir ruh atılımını gösterir.

Tanpınar, IV. Mehmet döneminin (1648-1687) âlim ve geçimsiz adamı Şeyhülislam Karaçelebizâde Aziz Efendi’nin (v. 1658), Bursa’da, (ömrünün son altı yılı) menfada iken, buranın her yanına çeşme yaptırmayı (iki yüz kadar çeşme) gönüllü bir vazife edindiğini söyler. Bugün de bu çeşmelere Bursalılar, Müftü Çeşmeleri diyorlar, diye yazar. Ancak Nevzat Kaya, bunun kırk kadar çeşme olduğunu belirtir. Evliya Çelebi’nin (v. 1682), ‘Velhâsıl, Bursa sudan ibarettir’ ifadesi belki o dönemin havası ile ilgilidir.³⁶ Bununla birlikte Tanpınar, çocukluğunun geçtiği Bursa muhayyilesinden de beslenerek olsa gerek ki, “Bu su sesi, şehrin üstünde görülmeyen başka bir şehir yapıyor. Çok daha seyyal, çok hayalî, bununla beraber gördüğümüz şeyler kadar mevcut mimarisi her tarafı kaplamış. Eleğimsağma renklerinde bütün hayatı, daha temiz, daha berrak tekrarlıyor” şeklinde hissiyatını kaleme almaktan kendini alıkoyamaz.³⁷

Velhâsıl

Bursa, ilmin, irfanın, sanatın, siyaset ve ticaretin kendinde cem olduğu bir şehir olmuştur. Osmanlı’nın kurucu şehri olması itibarıyla onda ilk dönem ruhaniyetini arayabiliriz. Aliya’nın deyimiyle bir millet tarihe ruh olarak girer, maddeye batmış olarak tarihten silinir. Onun için Bursa’da Osmanlı’nın ilk yüz elli yılı (1299-1453 arasını kastediyorum) her açıdan önemlidir. Kuruluşunun ilk yüz yılı sonrası devlet adeta ortadan kalkmış iken (Ankara Savaşı-1402) kısa bir fetret devri sonrası bütün haşmetiyle nasıl yeniden ‘Ben buradayım!’ diyebilmiştir, sorusu incelenmeye değer bir konudur. Biz bu yeniden doğuşu, Yeşil Camii Külliyesi’nde görürüz. Selçuklu mirası ile beylikten devlete geçiş aşamasındaki Bursa, her açıdan tarihten beri süzülüp gelen muhteşem bir birikimi kendinde sentezlemiş bir şehir olmalıdır. Yıllar içinde harpler, yangınlar, zelzeleler, istilalar, redd-i miraslar acaba o eski güzelim Bursa’dan geriye ne bırakmıştır, sorusu ayrı bir bahistir. Günümüz şehircilik anlayışını göz önüne aldığımızda betonlaşma ve zihnî çoraklaşmaya karşı kendimize model alıp tutunacağımız örnek şehir ve şehircilik adına da halihazırdaki Bursa, her türlü yıpranmışlığına rağmen, ayrıca dikkate değerdir. Zira çok uzak olmayan bir tarihte kaleme alınan Tanpınar’ın şu cümlelerine bizler de gezimizde yer yer tanıklık ettik diyebilirim.

³⁶ Tanpınar, a.g.e., sf. 113; Nevzat Kaya, “Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi” maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 24, sf. 382.

³⁷ Tanpınar, a.g.e., sf. 128.

“Bu şehre tarih, damgasını o kadar derin ve kuvvetle basmıştır. O her yerde kendi ritmi, kendi hususi zevkiyle vardır, her adımda önümüze çıkar. Bir türbe, bir cami, bir han, bir mezar taşı, burada eski bir çınar, ötede bir çeşme olur ve geçmiş zamanı hayal ettiren manzara ve isimle, üstünde sallanan ve bütün çizgilerine bir hasret sindiren geçmiş zamanlardan kalma aydınlığıyla sizi yakalar.”³⁸

Gezide Bursa'nın genel olarak bilinen tarihi yerlerini görebildik. Onun kılcal damarlarına nüfuz etmemiz ne mümkün! Süleyman Çelebi'nin türbesine bile gidemedik mesela. Gezip göremediğimiz nice han, çarşı, müze, kütüphane, türbe, çeşme gibi yerleri saymak bu yazının konusu değil zaten. Muradiye Külliyesi'nin yanında yer alan Şair Ahmet Paşa Medresesi'nde sergilenen Esat Uluumay'ın elli yıl boyunca topladığı Osmanlı kıyafet ve takı müzesini bile gezmeye vaktimiz olmadı. Aslında Anadolu ve Balkanlar'da, Osmanlı bakiyesi coğrafyada bu tür tarih dokusu ve kokusu hep var. Mühim olan, doyumluk değil tadımlık kabilinden bile olsa bunları yerinde gidip görmek, tarihî köklere dayalı bir zihin ve bilinç edinebilmektir. Çok şükür, Bursa gezimizde bunu bir nebze olsa da tatmış olduk.

³⁸ Tanpınar, a.g.e., sf. 106.